

УДК 37.011.31+37.011.32

Т. К. ЗАВГОРОДНЯ

м. Івано-Франківськ

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ДОБРА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті відповідно до концепції добра Василя Олександровича Сухомлинського розглядається проблема формування толерантності взагалі й студентської молоді зокрема. На основі емпіричного матеріалу показано рівні сформованості у студентів знань, умінь і навичок толерантного виходу з різноманітних життєвих конфліктів, запропоновані деякі шляхи розв'язання існуючої проблеми.

Ключові слова: безконфліктне виховання, компроміс, конфлікт, спілкування, стриманість, толерантність.

Постановка проблеми. У сучасних закладах освіти відповідно до останніх документів про освіту, виступів представників міністерств і відомств, науковців все чіткіше проглядається вимога про необхідність зміни стосунків між тими, хто навчає та виховує і тими, кого ми навчаємо та виховуємо. «Ми повинні, – наполягає президент Національної академії педагогічних наук України В. Г. Кремень, – через зміну парадигми у відносинах учителя і учня і взагалі у ставленні до людини в суспільстві розіграти ланцюг неповаги до особистості». Однак, за його твердженням, наразі в практиці роботи ВНЗ «студент, майбутній учитель, абсолютно підпорядкований викладачеві. Вони не стали партнерами в навчальному процесі» [2, 5]. Тому важливим завданням сьогодення виступає необхідність створення між студентами і викладачами єдиного академічного співробітництва. Як зауважує О. Коваленко, «процес виховання – дорога з двостороннім рухом, сторони взаємно впливають одна на одну, а тому рівноправність, взаємоповага – головна умова результативності виховного процесу» [1, 2].

Виклад основного матеріалу. Для виявлення рівня взаємостосунків учасників навчально-виховного процесу ВНЗ, ми запропонували студентам класичних університетів (157 осіб) тест, у якому вони повинні були по 4-бальній шкалі оцінити 21 висловлення, пригадавши при цьому конкретну ситуацію. Наприклад, «Мій співрозмовник розуміє, що я намагаюсь до гарних стосунків», або «При обговоренні конфліктної ситуації я стриманий» і т. д. Отримані результати тестування засвідчили, що практично, всі (92%) студенти у взаємостосунках з співрозмовником здійсню-

ють взаємопідтримку, проте половина студентів не стримані в спілкуванні, 42% – не вміють улагоджувати конфлікт. Звертає увагу те, що відсоток тих студентів, хто вміє улагоджувати конфлікт зростає з другого до п'ятого курсу в три рази (з 22% до 66%), аналогічно на 17 % зростає кількість студентів, що вміють здійснювати взаємопідтримку співрозмовника в процесі спілкування. Це дає можливість зробити висновок, що з студентами необхідно проводити цілеспрямовану роботу по виробленню в них умінь і навичок толерантних взаємовідношень під час спілкування при розв'язанні конфліктних ситуацій.

Щоб уточнити отримані результати, ми провели з студентами тест «Чи терпляча Ви людина?» [14, 61–62], за результатами якого 79% респондентів можуть відстоювати свої переконання, але здатні до надмірної різкості, неповаги до співрозмовника, можуть отримати перемогу в спорі з людиною з слабким характером. І тільки кожний п'ятий студент толерантний, поєднує твердість переконань з великою гнучкістю свого розуму. Слід наголосити, що більший відсоток студентів, які толерантно поведуться в конфліктних ситуаціях – на п'ятому курсі (29%). Пояснити цей факт можна тим, що вони мають більший досвід, ніж студенти нижчих курсів, використання різноманітних соціальних ролей, обговорення різних тем в спілкуванні, різноманітних взаємостосунків.

Для встановлення, як студенти розуміють саме поняття «конфлікт», ми запропонували їм продовжити речення: «Конфлікт – це...». Отримані дані дозволяють стверджувати, що більшість студентів вважає, що «конфлікт – це суперечка, яка виникає внаслідок того, що

кожна людина по-різному сприймає ті чи інші речі і кожна людина має свої духовні цінності» (Володимир, 5 курс); «це суперечка, розбіжності, непорозуміння між людьми» (Світлана, 2 курс); «це певне непорозуміння між деякими особами» (Людмила, 4 курс). Наведені приклади свідчать про те, що практично всі респонденти розглядають цю категорію як суперечку, непорозуміння між людьми або групою людей. Разом з тим, студенти неґрунтовно розуміють цю психолого-педагогічну категорію і розуміння її у студентів різних спеціальностей і курсів неоднакове.

Студенти різних курсів називають такі загальні якості «безконфліктної людини», як врівноваженість, стриманість, вміння вислуховувати іншого, а також байдужість. Отримані емпіричні дані підтверджують твердження, про недостатній рівень знань студентів такого феномена, як «конфлікт».

Як свідчать результати опитування, всі без винятку студенти других- п'ятих курсів були учасниками різноманітних конфліктів. Щоб виявити, з якими саме конфліктами найчастіше стикалися студенти, ми провели цілеспрямоване спостереження і встановили, що в основному вони приймають участь у конфліктах, пов'язаних із проблемами духовних цінностей, інтересів і потреб, етнонаціональних, екологічних, політичних, юридичних, релігійних. Проте особливо помітна конфліктність інтересів (від 46 до 86%) стосовно духовних цінностей (від 40 до 61%) та потреб (від 28 до 50%). Спостереження також засвідчило, що частіше вступають у вищезгадані конфлікти студенти-випускники. Так, кожний третій з них бере участь у релігійних, екологічних або політичних конфліктах – і це при умові, що на четвертому курсі вони взагалі не брали участі у таких конфліктах, кожний п'ятий – в юридичних. Отже, спостереження за студентами в різних життєвих ситуаціях підтвердило наше припущення, що всі вони постійно включаються в конфлікти різних напрямів, проте студенти-випускники, які нерідко змінюють свій статус (одружуються, народжують дітей, працевлаштовуються тощо), більше стикаються з соціально-економічними, суспільно-політичними та морально-етичними проблемами і не завжди вміють коректно розв'язувати їх. Щоб отримати більш вірогідні результати, ми звернулися

до студентів з проханням перерахувати якості, які притаманні людині, про яку кажуть: «безконфліктна людина» та вказати методи, якими кожний віддає перевагу при розв'язанні конфліктів. Студенти різних курсів назвали різні характеристики «безконфліктної людини». Так, студенти другого курсу серед основних характеристик такої людини назвали: стриманість (54%), розум (54%) спокійність (46%), доброзичливість (46%), врівноваженість (30%), а також дружелюбність, справедливість, вихованість, дисциплінованість, відповідальність, поступливість, але поряд з цим, були названі байдужість і хитрість. Студенти четвертого курсу вже виділяють оптимізм (50%), вміння не сперечатися (50%), не злословити (33%), бути привітним (33%), вміння вислуховувати іншого (33%), толерантність (33%), терпимість (34%), компромісність (17%) і стриманість (17%). Студенти-випускники практично всі називають інші якості. На перше місце вони ставлять врівноваженість та стриманість (60%), далі кожний п'ятий називає вміння вислуховувати іншого, комунікативність, жартівливість, готовність йти на компроміс, вміння аргументувати свою точку зору, при цьому теж називається така якість, як байдужість.

Для виявлення форм поведінки в конфліктних ситуаціях, яким віддають перевагу студенти, ми запропонували їм методику оцінки способів реагування в конфлікті (К. Н. Томаса) [3, 288–290]. Отримані результати дають можливість зробити висновок, що студенти в конфліктних ситуаціях користуються такими формами поведінки, як компроміс (100%), співпраця (50%). Проте половина студентів обирають такий шлях, як суперництво, а не співпраця, 67% учасників експерименту навіть не намагається уникнути конфлікту, а 75% обирають таку форму, як пристосування.

Наведені дані свідчать про те, що студенти недостатньо обізнані з формами поведінки в конфліктних ситуаціях. А це засвідчує необхідність розширити у студентів знання про безконфліктну людину, компроміс, конфлікт, спілкування, стриманість, толерантність, вивчаючи такі курси, як: «Психологія міжособистих стосунків», «Як жити в злагоді з собою та іншими», «Як управляти конфліктом» тощо, а викладачам володіти принципів попереджен-

ня конфліктів та дотримуватися їх у практичній роботі.

Для підвищення рівня готовності викладачів, особливо в класичних університетах, де практично відсутній навіть для магістрів і аспірантів психолого-педагогічний блок дисциплін (нерідко обмежуються тільки дисципліною «Вища освіта і Болонський процес»), великі можливості розкриває ознайомлення викладачів ВНЗ із основними положеннями концепції добра Василя Олександровича Сухомлинського, хоча педагог розглядав проблеми конфліктів і шляхи їх попередження, виховання толерантності в основному в загальноосвітній школі. Але, враховуючи, що з віком розширюються рамки соціальної, професійної, громадської діяльності, і людина на своєму життєвому шляху повинна розв'язувати безліч проблем, суперечностей і, навіть, конфліктів, дотримуючись діючих законів, ми вважаємо за доцільне ознайомлювати викладачів з її основними положеннями.

За твердженням В. О. Сухомлинського «уже в VII–VIII класах у колективі починають виникати суперечки з таких світоглядних і моральних питань, як пізнаваність світу, свобода людської особистості та її обов'язок перед суспільством, стійкість і мужність Людини ...» тощо [10, 298], які нерідко приводять до конфліктів. Він наголошував, що «Дитяче серце легко поранити... Дитина Дуже чутлива до добра і зла, до правди і неправди... дитині властива дуже чутлива реакція передусім емоційна на ці вчинки. Вона дуже чутка до несправедливості... Несправедливість ображає, уражає самолюбство, обурює дитину, породжує в її душі найрізноманітніші форми активного і пасивного протесту. Дитину, яка має тонку, чутливу натуру, гнітить, вражає байдужість» [11, 492]. І часто все це теж стає причиною конфліктів. Як стверджує педагог, «відчуваючи байдуже або несправедливе до себе ставлення, діти втрачають чутливість до добра і зла» [6, 292]. Взагалі, спостерігаючи виховну роботу В.О. Сухомлинський з особливою увагою приглядався до конфліктів, які, коли їх не попереджувати, «мов іржа, роз'їдають шкільне життя» [5, 628]. На його думку, «конфлікт між педагогом і дитиною, між педагогом і колективом – велика біда школи» [5, 629]. Сам педагог так описує власні

відчуття у виникаючих конфліктах. «Мені соромно було перед собою за ті конфлікти, які, бувало, доводилось переживати... Як мало я відчував і розумів душу дитини в ті хвилини! Як треба дорожити дитячим довір'ям, яким мудрим, люблячим захисником дитини треба бути вихователеві, щоб між ним і дітьми завжди зберігалась гармонія дружніх, сердечних, доброзичливих відносин» [5, 619]. Тому він виступав за «безконфліктне виховання». «Так, зазначав педагог, я за виховання дітей (саме дітей) без потрясінь і вибухів, без тих сильних засобів впливу, які ні до чого доброго не приводять. Не можна з «дорослої» соціології переносити поняття й закономірності в «дитячий світ» [12, 626].

За переконанням педагога, «конфлікт між учителем і дитиною – один з крайніх проявів педагогічної неграмотності. Це явище буває там, де вихователів не вистачає великодушної батьківської, материнської мудрості, великої педагогічної влади, розуміння того, що він має справу з дитячими вчинками, з дитячим світом думок і поглядів; дитину взагалі не можна порівнювати з дорослим, немає такої єдиної мірки, якою можна було б виміряти дорослого й дитину» [12, 641]. Отже, на його думку, «справжнє виховання не там, де педагог з вершин спускається на землю, а там, де він піднімається до тонких істин Дитинства» [12, 642].

Щоб реалізувати в практиці роботи закладів освіти «безконфліктне виховання», педагог, практично, через всі свої праці пропонує шляхи досягнення поставленої мети. Особливо це знаходить відображення у таких наукових працях В. О. Сухомлинського, як «Виховання без покарань», «Методика виховання колективу», «Нагорода за добро», «Народження громадянина», «Народження добра», «Не бійтесь бути ласкавими», «Пависька середня школа», «Розмова з молодим директором», «Сто порад учителів», «Як виховати справжню людину» та ін.

Узагальнюючи напрацювання педагога з проблем «безконфліктного виховання» нами виокремлено основні шляхи попередження конфліктів, які інколи виникають у навчально-виховному процесі закладів освіти. А саме:

1. Виховання товариської взаємодопомоги, прагнення до взаємної підтримки і виручки, збудження почуття неспокою за долю

- товариша, навчання сприймати його горе як горе всього колективу [10, 83];
2. Спонування до вчинків, що містять у собі безпосереднє ставлення до людей, до самого себе, до суспільних інтересів, на основі яких формуються моральні переконання, пов'язані з повагою до інтересів людей [10, 158–159]. (Для розв'язання цієї проблеми в Павлівській школі були розроблені «вимоги чому вчити дітей») [10, 159];
 3. Реалізація на практиці «ступеня духовної єдності, на якому вихователь і вихованець почувають себе однодумцями» [10, 434];
 4. Не звинувачення дитини в негативних про- явах, яких насправді немає, тому, що це відштовхує її від учителя, вона втрачає довір'я до нього [12, 641];
 5. Навчання дітей в різні вікові періоди доброти, людяності, сердечності, небайдужості, співчутливості, толерантності, безконфліктності, одним словом любові до людей, яка є основою патріотизму;
 6. Прилучення дітей в молодшому віці – від 6 до 10 років «до ВИЩОЇ людської радості – радості творення добра для інших людей... Виховання в цьому віці педагог назвав «природною школою сердечності»... Тільки це, зауважує В. О. Сухомлинський, воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, що облагороджує юне серце» [8, 219];
 7. Навчання дітей відчувати інших, щоб одна дитина не поранила душу іншої [11, 493];
 8. Формування у дітей потреби робити добро для батьків, вихователів, взагалі людей старших поколінь, але «вищою нагородою за добро, зроблене людям, для підростаючої людини повинен бути голос власної совісті – радість, задоволення» [8, 219; 6, 289];
 9. Намагання добитися щоб діти захоплювалися піклуванням про живе і красиве, про квітуче і розквітаюче...тому, що «у такій турботі – живе джерело людської чуйності, співчутливості» [8, 217–223];
 10. Навчання підлітка давати емоційну оцінку не тільки хорошему вчинку, а й тому, що не можна, не припустимо;
 11. Спонування дітей до злиття радості буття в духовному житті дитини з повагою до чужого життя, до чужої слабкості. Тобто необхідно виховувати з дитячого віку толерантність особистості, для чого треба учить їх «уловлювати серцем найтонкіші відтінки людського духу, відгукуватися серцем на думки, переживання» [5, 636];
 12. Виховання у особистості любові до людей і віри в них, бо це, за образним висловом Василя Сухомлинського «повітря на якому тримаються крила ласки і лагідності» [9, 358];
 13. Виховання на уроках доброти, великодушності доброзичливих і одночасно вимогливих відносин між особистостями в колективі і відносин між людиною й навколишнім світом;
 14. Намагання добиватися, щоб вихованці хотіли зібратися зі своїм колективом, щоб висловити свої роздуми, сумніви, тривоги, результати пошуків, просто для спілкування, яке стало б для кожної особистості «радістю, розкішшю» [5, 462].
- Але, щоб ефективно використати ці шляхи попередження конфліктів, педагог повинен дотримуватися цілої низки вимог, тому що, як наголошував Василь Олександрович, якщо у вчителя будуть нескінченні конфлікти з дітьми, то йому не бути вихователем. Отже, щоб попередити виникнення конфліктів, необхідно виробити в себе багато умінь, зрозумівши спочатку, що ви маєте справу з дітьми. Серед таких умінь педагог називає:
- виявлення у виховній роботі педагогічного такту, поваги до особистості підлітка, враховуючи такі суперечності підліткового віку, як зневага до егоїзму, індивідуалізму і чутливе самолюбство, яке повинна спрямовуватися на розвиток здорового честолюбства, поваги й строгості до себе, шляхом «утвердження в душі підлітка те, чим він має право гордитися, що розцінюється суспільством як моральна гідність» [7, 334]. Одночасно вихователь повинен вміти читати душу людини. Невміння це робити, на думку; В. О. Сухомлинського, спричиняє неминучі конфлікти;
 - виховання у підлітків, враховуючи їх самолюбство, почуття власної гідності й поваги, через діяльність шкільного колективу, шляхом відмови вихователів від порівняння добре – погане, оцінки розумової праці людей, що мають різні здібності, розвитку між учителем і учнями ЛЮДСЬКИХ; відносин чутливості «серця до добра, до сердечності, чужиного ставлення, взаємне довр'я...» тощо [7, 451];
 - зменшення кількості покарань та їх суворість, що сприятиме розвитку самовиховання учнів. Покарання, справедливість якого сумнівна, за твердженням педагога, «огрубляє, озлоблює людську душу, робить її жорстокою... Більше за будь-яку іншу напасть ми, вихователі, боїмося саме грубості душі, моральної товстошкірості, несприйнятливості до добра, краси» [4, 347];
 - уміння педагога тактовно, тонко, ненастирливо нагадувати дитині про те, що належить їй зробити в житті, яка праця і який обов'язок, з'єднавшись в діяльності духу, створять її особистість, її ім'я громадянина, трудівника, мислителя, батька, чоловіка, проявляючи «величезну чуйність, такт, витримку» [5, 287; 13, 149–416];
 - прояв безмежної віри в людину, в добре начало в ній, – терпимість до дитячих слабкостей, які, якщо їх пізнати не тільки розумом, а й серцем, «виявляються дуже незначними, таким, що не варті ні гніву, ні обурення, ні покарання» [12, 423];
 - відкриття в учителів їхніх захоплень, нахилів для створення у навчальному закладі атмос-

фери багатого, багатогранного духовного життя, для діяльності багатьох колективів [11, 438];

- постійне вивчення дитини, тому, що «без знання всього цього неможливо ні вчити, ні виховувати» [11, 442];
- уміння володіти собою, тримати себе в руках, доведенням гнучкості «нервової системи до ступеня мистецтва влади над емоціями», шляхом попередження «проростання насіння таких негативних моментів, як похмурість, перебільшення чужих пороків, гіперболізація «ненормальних» [12, 426], а також, володіння почуттям гумору [12, 428];
- безперервне самовдосконалення шляхом вдумливого читання, щоб «володіти мистецтвом доторкання до юного серця» [12, 510];
- «дотримання взаємовідповідності морального принципу і вчинку, до якого вихователь спонукає вихованця». Впровадження в роботу навчальних закладів розроблену В. О. Сухомлинським спільно з колективом школи «Програми моральних звичок», успіх реалізація якої залежить від того, що спонукає до хороших вчинків «були совість і воля самих підлітків» [7, 455–456];
- глибока повага до особистості взагалі і до інтимного світу підлітків;
- підвищення виховної сили колективу, який повинен «бачить у людини достоїнств у десять, у сто раз більше, ніж вад і недоліків», вимагає посилення роботи з кожною особистістю, «ласкавий, людяний доторк до кожного серця...» [9, 358].

Висновки і перспективи досліджень. Розширення знань студентів про безконфліктну людину, компроміс, конфлікт, спілкування, стриманість, врахування у практичній роботі основних характеристик «педагогіки добра» Василя Сухомлинського, а також дотримання запропонованих ним принципів виховання

Т. К. ZAVGORODNIA
Ivano-Frankivsk

FORMING OF STUDENTS' TOLERANCE IN THE CONTEXT OF CONCEPTION OF GOODNESS OF V. O. SUKHOMLYNSKYI

The problem of tolerance forming in general and among student youth, in particular according to the conception of goodness of Vasyl Oleksandrovykh Sukhomlynskyi, is investigated in the article. The levels of students' formed knowledge, abilities and skills of finding a tolerant way out from various vital conflicts are shown on the basis of empiric material; some ways of existent problem decisions are offered.

Key words: conflict-free education, compromise, conflict, communication, restraint, tolerance.

Т. К. ЗАВГОРОДНЯ
г. Івано-Франківськ

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦІЇ ДОБРА В. А. СУХОМЛИНСЬКОГО

В статті в відповідності з концепцією добра Василя Александровича Сухомлинського розглядається проблема формування толерантності взагалі і студентської молоді в частині. На основі емпіричного матеріалу показано рівні сформованості у студентів знань, умінь і навичок толерантного вихода з різноманітних життєвих конфліктів, пропонуються деякі шляхи рішення існуючої проблеми.

Ключевые слова: бесконфликтное воспитание, компромис, конфликт, общение, сдержанность, толерантность.

дозволять позитивно розв'язати проблему виховання толерантності особистості.

Список використаних джерел

1. Коваленко О. Студенти і викладачі повинні створити єдине академічне співтовариство // Освіта України. — 2002. — № 96. — 3 грудня. — С. 2.
2. Кремень В.Г. Підготовка вчителя в умовах переходу до загальноосвітньої школи на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання / В. Г. Кремень // Освіта України. — 2003. — № 42—43. — 10 червня. — С. 4—5.
3. Методика оцінки способів реагування в конфлікті (К. Н. Томас) // Богдовская Н. В., Реан А. А. Педагогика. Учебник для вузов. — Спб. : Питер, 2000. — С. 288—290.
4. Сухомлинський В. О. Виховання без покарань / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. — Т. 5. — К. : Рад. школа. — С. 343—347.
5. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 1. — К. : Рад. школа. — С. 403—637.
6. Сухомлинський В. О. Нагорода за добро / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 5. — К. : Рад. школа. — С. 284—288.
7. Сухомлинський В. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 3. — К. : Рад. школа. — С. 283—582.
8. Сухомлинський В. О. Народження добра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 5. — К. : Рад. школа. — С. 217—223.
9. Сухомлинський В. О. Не бійтесь бути ласкавими / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 5. — К. : Рад. школа. — С. 347—359.
10. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 4. — К. : Рад. школа. — С. 7—393.
11. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 4. — К. : Рад. школа. — С. 394—626.
12. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 2. — К. : Рад. школа. — С. 419—654.
13. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — Т. 2. — К. : Рад. школа. — С. 149—416.
14. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. — Львів: Кальверія, 1996. — 77 с.

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2014